

Сучасні записи магічного фольклору Гомельщини

Прыкметы і павер'і Гомельшчыны / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступныя артыкулы В. С. Новак, А. А. Кастрыца. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.; Варажба на Гомельшчыне / Уклад. В. С. Новак, А. А. Кастрыца. – Мінськ: «Правда і економіка», 2010. – 186 с.

Ці два споріднені між собою видання підготували до друку білоруські фольклористи, викладачі Гомельського державного університету ім. Франціска Скоріна Валентина Станіславівна Новак та Альона Олександрівна Костриця. Вони ж здійснили систематизацію та текстологічне опрацювання матеріалу, його науковий аналіз. Особливу увагу науковці надали прикметам і повір'ям, дослідивши їх у двох вступних статтях. Зокрема, у ґрунтовній статті А. Костриці «Міфологічні уявлення у прикметах і повір'ях» (С. 5–31) здійснено систематизацію білоруського магічного фольклору (поділ його на дві категорії: прикмети, що ґрунтуються на реальних спостереженнях; прикмети на міфологічних уявленнях), подано різні визначення жанру, окреслено його характерні особливості, поетику, функціонування в народному побуті, простежено історію вивчення цих унікальних пам'яток традиційної культури. У статті В. С. Новак розглянула магічне значення численних весільних ритуалів та звичаїв (С. 33–56).

У передмові до збірника ворожінь (С. 3–6) також здійснено систематизацію ворожінь на чоловічі й жіночі (на врожай, на майбутню долю), дівочі й парубочі (на долю, на судженого), звернення до магії імені, різних символічних предметів, рослинного і тваринного світу, а частки й символіки сновидін.

Великого значення надавалося суворо визначеним часові (опівночі, напередодні рокових свят), місцю (хата, лазня, хлів, ліс) та ритуалам (як правило, вони мали три етапи – підготовка, сам процес та його розшифрування). Вибір часу, місця, поведінка учасників та застосування сакральних предметів зумовлювали той чи інший результат ворожінь, різні випадковості сприймали як знамення згори.

У збірника представлені сучасні записи ворожінь, прикмет і повір'їв, які зафіксували в експедиціях впродовж двох останніх десятиліть студенти, аспіранти, викладачі Гомельського університету на території Гомельщини. Багато фольклорних текстів, втративши магічне значення, зберігаються в пасивній пам'яті носіїв («старі люди так робили», «колись ми робили так»), але чимало їх і досі функціонує в народному побуті, господарській діяльності і сімейному житті. Стосовно ворожінь упорядники зазначають, що наші сучасники, озброєні знаннями з різних галузей наук, у важкі життєві хвилини підсвідомо звертаються до традиційних народних знань і тільки їм довіряють, тому що споконвічні народні знання – це справжня криниця народної мудрості (С. 3). А ми додамо, що це – своєрідна книга народних морально-етичних правил, принципів самозахисту людини від видимих і невидимих ворогів, що оточують її. Тому для будь-якої стривоженої душі магічний фольклор слугує певним заспокійливим засобом, засторогою, оберегом. Обидва збірники також репрезентують систему прадавніх, архаїчних міфологічних уявлень про природу, навколишній світ і саму людину, тих уявлень, які стали основою календарних і родинно-побутових обрядів і пісень, звичаїв і ритуалів.

Видання адресовані не лише науковцям-фольклористам, етнографам, діалектологам вони принесуть користь і педагогам-народознавцям, і працівникам культури, і студентам, і всім, хто цікавиться краєзнавством, народною творчістю, звичаєвістю. З певністю можемо заявити, що на сьогодні це перші збірники магічного фольклору, записаного в такій кількості на конкретній території не лише в білоруській, а, можливо, і в слов'янській фольклористиці (принаймні таких поки що нема в українській фольклорознавчій науці).

Фіксація та публікація сучасного стану побутування різних фольклорних явищ дуже важлива з точки зору науки. Адже вона дає неоціненну інформацію про стан збереження і трансформацію різних явищ усної традиції, зокрема так званих малих фольклорних жанрів, історичної та фольклорної пам'яті, особливості сучасного народного світогляду, взаємодію архаїки і новизни, а також про ареал поширення тих чи інших уявлень, їх транс-

місію не лише від покоління до покоління, а й від одного локусу до іншого, від одного середовища (сільського) до іншого (міського, студентського) тощо.

Завдяки тому, що упорядники не відбирали окремі характерні зразки, а подавали до друку весь записаний матеріал, з усіма варіантами і варіаціями, можна простежити, що з народних вірувань та магічних дій характерне для всієї території Гомельщини, а що має вузьколокальний характер (деякі зразки зафіксовані лише в одному селі).

Ретельна паспортизація записів дає цінну інформацію про носіїв цього виду фольклору та про те, в якому середовищі він зазвичай функціонує.

Дуже важливо й те, що всі записані тексти повір'їв та ворожін'їв подані зі збереженням фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей місцевого говору, завдяки цьому видання є пам'ятками не лише етнічної самобутності білоруського народу, а й сучасної народної мови білорусів у її живому функціонуванні. Тож збірники є своєрідним викликом тій жакливівій політичній ситуації, що склалася останнім часом навколо білоруської мови та національно-етнічної ідентичності близького нам за духом білоруського народу.

Збірник прикмет і повір'їв складається з п'яти розділів:

1. Весільні прикмети та повір'я (пов'язані зі сватанням, власне весіллям, випіканням короваю та післявесільними ритуалами).
2. Родинно-хрестильні прикмети та повір'я (пов'язані з вагітністю, родинами, хрестинами, вихованням дитини).
3. Прикмети та повір'я, пов'язані з похоронною обрядовістю.
4. Календарні прикмети та повір'я.
5. Прикмети і повір'я на всі випадки життя.

Найцікавіші, на наш погляд, два останні розділи, вони ж мають і найбільший обсяг матеріалу. Наприклад, до календарної обрядовості належать прикмети й повір'я, пов'язані з пилишівкою, Різдвяними святами («Коляди»), Стрітінням («Громниці»), Масницею, весняним рівноденням та закликанням весни («Сороки»), Благовіщенням, Вербницею, Чистим четвергом, Великоднем, Радуницею, Русальним тижнем, святом Івана Купала, жнивими, днем св. Іллі, днем Спаса, Покровою, поминанням померлих («Діди») тощо. Вони відображають народні уявлення про навколишню природу, спостереження за погодою, сюди ж належать заборони певних видів робіт та дій (наприклад, шлюб), міфологічні уявлення про тваринний і рослинний світ, домашню худобу і птицю, надприродні істоти. Але тут несподівано постає проблема диференціації жанру залежно від того, що є його основою – текст (тоді це замовляння, молитва?) чи магічна дія (тоді це ритуал, звичай?). Приміром, комплекс застережних засобів, пов'язаних із першим вигоном худоби на пашу. Як бачимо, наведені зразки мають синкретичний, полісемантичний характер, включаючи і вірування (якщо ..., то ...; не можна ..., бо ...), і господарську магію, і заклиналну та застережну магію, і міфологічні уявлення, і ритуал або звичай.

Все це засвідчує глибоку архаїчність цього жанру фольклору. І ось що: наведені зразки (ворожін'їв, повір'їв) функціонують і як вірування, і як звичай, і як ритуал, і як елемент магії – чи перелічені явища можна також вважати текстом, адже вони переважно позбавлені власне словесної реалізації? На ці питання зможуть дати відповідь теоретики фольклору. Ми ж висловлюємо лише роздуми, які навівають нам ці видання.

Загалом, якщо заглиблюватися у будь-який фольклорний жанр (навіть не такий складний, як повір'я чи ворожіння), то побачимо, що й там (і в казках, і в піснях, і в легендах) немає чіткої межі між окремими жанрами (наприклад, казка й легенда, казка і байка), видами та підвидами (чарівна та побутова казка) фольклору. Ще гостріше проблема ця постає під час систематизації такого полісемантичного і поліфункціонального явища, як магічний фольклор. Не дивно, що упорядники рецензованого збірника повір'їв мали певні труднощі в систематизації матеріалу. Це простежується особливо в останньому розділі «Повір'я на всі випадки життя». У цих текстах відображені народні антропоморфні уявлення про різні стихії (вогонь, вода, земля), навколишній світ, предмети побуту та саму людину, зокрема її власне тіло, про певні міфологічні істоти (біда, домовик, пристрій). Матеріал упорядкований за алфавітом (птахи, свербіж, сіль, урожай, хвороби, хліб). На нашу думку, така систематизація не дуже вдала, бо з неї виходить, приміром, що віник – не предмет побуту; посуха не стосується погоди; з якою безпосередньо пов'язаний урожай; уроки, переляк, свербіж не належать до хвороб тощо. Однак вона зручна для користування, і це право упорядників

– подавати ту чи іншу систему, тим більше, що, як уже зазначалося, вони є чи не першопрохідцями в цій галузі фольклористики. Адже є багато повір'їв, які стосуються одночасно і календаря, і здоров'я людини, і явищ навколишньої природи.

У збірнику «Ворожба на Гомельщині» матеріал упорядковано за географічним принципом (21 розділ книжки відповідає 21-му району Гомельської обл.). Але кожен розділ має свої підрозділи: «Каляднія варожби», або «На Вялікдзень», «На Андрея», «Купальські варожби», «Розня», «На Прощу», «На Пакрову», «На Міколу», «Ворожби на свята «Гукане вясны» залежно від того, який матеріал в якому районі записаний. Найбільше, звичайно, різдвяно-новорічних ворожін, пов'язаних зі шлюбною магією.

І тут розкривається багатюще і невичерпне джерело для дослідника різних символів, архаїчних уявлень!

Передусім ми зауважили спорідненість українських та білоруських повір'їв, звичаїв і ворожін. Оскільки Гомельщина належить до своєрідних лімінальних зон (взагалі українсько-білоруське Полісся можна вважати дифузною фольклорною зоною, як Закарпаття, Підляшшя, Брянщину тощо), то не дивно, що більшість магічних текстів і формул в основі мають однакові символи, ритуали, використовують однакову предметну магію. Це ще засвідчує і їхнє архаїчне походження. Наприклад, спільними для білоруської та української можна вважати такі символічні та магічні дії: переведення через місток (у сновидінні); вгадування імені зустрічного (майбутнього) чоловіка; наслухання гавкоти собак; вгадування долі за його характером, а також і характеру жениха; вишікання ритуальних млинців; перекидання взуття через дах, хвіртку; використання однакових символічних предметів (хліб, вугілля, вода, лостерко, зерно, млинці, сміття, взуття, дерева, частокіл, ключі й замок, сіль), домашніх тварин (півень, курка, кінь, собака), однакових об'єктів локусу (ворота, колодязь, міст, річка, вікно, поріг) тощо. Багато ворожін можна вважати варіантами одного магічного дійства, що мають певні локальні відмінності (білоруси чобіт перекидали через ворота, українці – через хату; млинці для собаки клали на порозі – в нас на лавці або на рушнику; з млинцем заходили в хату й ставали на порозі, чекаючи, що скаже господар: чи сядь, чи йди собі – у нас слухали лише під вікном; млинець тримали у нас за пазухою, у них – на голові; у нас пояси підкидали в ночвах – у них стрічки) і т. д. Щоправда, потрібно дуже обережно твердити про власне українські та власне білоруські мотиви магічного фольклору, адже вони в будь-якому разі є загальнослов'янськими, і якби в кожному етнографічному регіоні були зібрані й опубліковані подібні збірники, то лише тоді можна було б робити певні узагальнення й висновки стосовно національних, регіональних чи локальних особливостей тих чи інших ворожін.

Загалом можемо з певністю зауважити, що матеріал, який зібрали та упорядковали білоруські колеги В. С. Новак та А. О. Костриця, ніколи не застаріє, ніколи не втратить своєї актуальності для науки – а це вкрай важливо.

Людмила ІВАННІКОВА

Нові книги

Янковська Ж. Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша. Навч. посібник. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 168 с.

Особистість П. Куліша, безсумнівно, є складною, багатогранною і, попри нові численні видання, які з'явилися в післярадянський час, залишається належно неосмисленою. У навчальному посібнику зроблено спробу розкрити одну із граней його творчості. П. Куліш як науковець здійснив неocenний внесок в українську фольклористику, видавши фольклорно-етнографічний збірник «Записки о Южной Руси» і створивши власну школу, методологію записів фольклору. У літературних оповіданнях та історичному романі «Чорна рада» письменник не тільки показав широкую панораму народного життя з використанням фольклорно-етнографічних реалій, але й художньо освоїв фольклорний світогляд народу, його стиль мислення та символіку.

